

Alicja Grześkowiak, Agnieszka Stanimir

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

**WIELOWYMIAROWA ANALIZA
WYBRANYCH ASPEKTÓW POSTAW ŻYCIOWYCH
MŁODSZYCH I STARSZYCH POKOLEŃ
EUROPEJCZYKÓW**

Streszczenie: W pracy zaprezentowano porównanie postaw życiowych osób młodych (do 25. roku życia) oraz starszych (60+) zamieszkujących kraje europejskie. Ze względu na charakter dostępnych danych zastosowano klasyfikację dynamiczną, opartą na miarach pozytywnych, oraz analizę czynnikową. Przeprowadzona analiza pozwoliła wskazać różnice w stopniu zaangażowania społecznego ludzi z różnych grup wiekowych oraz wyodrębnić główne elementy systemów wartości deklarowanych przez starsze i młodsze pokolenia.

Słowa kluczowe: analiza czynnikowa, klasyfikacja dynamiczna, zaangażowanie społeczne, wartości życiowe.

1. Wstęp

Obserwowanie różnic w zachowaniach młodych i starszych ludzi jest bardzo istotnym elementem badania tendencji zmian społecznych zachodzących w krajach zróżnicowanych pod względem geograficznym, ekonomicznym lub kulturowym. Głównym celem pracy jest przeprowadzenie analizy porównawczej postaw manifestujących się w wybranych aspektach życia społecznego oraz wyznawanych wartościach życiowych mieszkańców wybranych krajów europejskich. Wydaje się, że nieuchronnym zjawiskiem w nieustannie zmieniającej się rzeczywistości jest występowanie przewartościowań w systemach wartości oraz zmian zachowań u osób reprezentujących różne pokolenia. Natomiast postępująca globalizacja przyczynia się do coraz większej współzależności i integracji państw oraz społeczeństw. Interesujące wydaje się, w jakim stopniu postępująca unifikacja wielu aspektów życia znajduje odzwierciedlenie w postawach życiowych przedstawicieli różnych generacji. Dewiza jednoczącej się Europy: „Jedność w różnorodności”, wskazuje na kształtowanie poczucia jedności przy równoczesnym poszanowaniu istniejących odrębności. Można więc przypuszczać, że będzie występowało zróżnicowanie wy-

znawanych wartości życiowych i zaangażowania społecznego mieszkańców Europy reprezentujących odmienne grupy wiekowe i zamieszkujących różne terytoria. Dodatkowym celem pracy jest wskazanie możliwości aplikacyjnych określonych metod analizy wielowymiarowej w badaniu podobieństw i różnic w postrzeganiu przez respondentów wybranych czynników społeczno-ekonomicznych.

Dane, dzięki którym możliwe było przeprowadzenie analizy, zaczerpnięto z European Social Survey (ESS)¹. Jest to badanie panelowe prowadzone w latach 2002-2008, które zawiera informacje dotyczące różnorodnych obszarów badawczych: zaufania społecznego i zaufania do mediów, polityki, subiektywnej oceny dobrobytu, wykluczenia społecznego, religii, tożsamości narodowej, opieki społecznej, wyznawanych wartości oraz starzenia się. W prezentowanej pracy przyjęto, że osoby młode to te, które nie ukończyły 25. roku życia, a osoby starsze mają 60 lat i więcej. Takiego podziału na grupy wiekowe dokonano z punktu widzenia doświadczenia (w życiu rodzinnym i zawodowym), jakim dysponują respondenci. Osoby określone jako młode stoją na progu swojej kariery zawodowej, a ich doświadczenia rodzinne najczęściej nie wynikają z faktu posiadania własnej rodziny. Osoby starsze, z kolei, mają duże doświadczenie rodzinne i zawodowe. W badaniu wykorzystano klasyfikację dynamiczną oraz analizę czynnikową odpowiednio do skal pomiarowych, na jakich zaobserwowano zmienne.

2. Klasyfikacja dynamiczna krajów europejskich ze względu na stopień zaangażowania obywateli w życie społeczne

Człowiek jako istota społeczna potrzebuje kontaktów z innymi ludźmi. Kontakty interpersonalne oddziałują na sferę poznawczą, emocjonalną i behawioralną człowieka, przyczyniając się do jego rozwoju oraz determinując w znacznym stopniu jakość życia. Ocena stopnia zaangażowania jednostek w życie społeczne jest zagadnieniem złożonym, gdyż wpływ na nie ma wiele zróżnicowanych czynników. Dlatego też nie istnieje uniwersalny miernik pomiaru tego zjawiska. W Europejskim Sondażu Społecznym uwzględniano zmienne obrazujące stopień zaangażowania w życie społeczne obywateli krajów europejskich. Do analizy wybrano te

¹ ESS Round 4: European Social Survey Round 4 Data (2008). Data file edition 3.0. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data. ESS Round 3: European Social Survey Round 3 Data (2006). Data file edition 3.2. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data. ESS Round 2: European Social Survey Round 2 Data (2004). Data file edition 3.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data. ESS Round 1: European Social Survey Round 1 Data (2002). Data file edition 6.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.

zmienne, dla których zgromadzone zostały porównywalne dane we wszystkich latach badania (2002, 2004, 2006, 2008):

- X_1 – częstotliwość spotkań z przyjaciółmi, rodziną, kolegami;
- X_2 – częstotliwość uczestnictwa w różnego rodzaju formach aktywności społecznej;
- X_3 – częstotliwość użytkowania Internetu do celów osobistych (niezawodowych).

Porównanie przestrzenno-dynamiczne państw europejskich przeprowadzono za pomocą metody zaproponowanej przez Strahl [2008], opartej na zastosowaniu statystyk pozycyjnych do klasyfikacji obiektów. W każdej z rozpatrywanych jednostek czasu przeprowadza się klasyfikację, porównując wartości cech diagnostycznych z medianami. Pierwszą klasę tworzą obiekty, dla których wszystkie zmienne przyjęły wartości wyższe lub równe medianom. Kolejne klasy są tworzone z obiektów, dla których $m - 1$ zmiennych ma wartości nie mniejsze od median, następne z tych obiektów, dla których $m - 2$ zmienne przyjmują wartości nie mniejsze od median itd. W skład ostatniej klasy wchodzi obiekty, dla których wszystkie cechy mają wartości niższe od median. Ostateczna klasyfikacja powstaje na podstawie dominancy przynależności obiektu do klas.

W przypadku braku dominancy (maksymalna częstość wystąpień obiektów jest identyczna w kilku klasach) obiekt klasyfikuje się do tej klasy, do której przynależał w najpóźniejszym okresie badania. Z przedstawionego schematu tworzenia klas wynika, że analizowane kraje będą podzielone na osiem klas.

Zastosowanie klasyfikacji dynamicznej opracowanej przez Strahl pozwoliło uwzględnić zarówno uwarunkowania geograficzne, jak i kształtowanie się rozpatrywanego zjawiska w czasie, dając możliwość oceny, czy w Europie istnieje przestrzenne zróżnicowanie zaangażowania społecznego obywateli i czy jest ono związane z wiekiem osób.

W pierwszym etapie analizy wyróżniono osiem klas, w zależności od tego, czy zmienne diagnostyczne przybierały wartości większe lub równe medianie, czy też mniejsze. Sposób tworzenia klas zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. Schemat tworzenia klas: W – wartość większa lub równa medianie, M – wartość mniejsza od mediany

Zmienna	Numer klasy							
	1	2	3	4	5	6	7	8
X_1	W	W	W	M	M	M	W	M
X_2	W	W	M	W	M	W	M	M
X_3	W	M	W	W	W	M	M	M

Źródło: opracowanie własne.

W każdym z analizowanych lat każdy z analizowanych krajów sklasyfikowano do jednej z grup zdefiniowanych w tabeli 1. Klasyfikację przeprowadzono osobno

dla dwóch wyróżnionych grup wiekowych w oparciu o odpowiedzi udzielone przez starszych i młodszych respondentów. Ostateczną klasyfikację uwzględniającą wszystkie badane lata otrzymano na podstawie wartości modalnej. Rezultaty analizy zaprezentowano w tab. 2.

Tabela 2. Klasyfikacja dynamiczna krajów europejskich ze względu na stopień zaangażowania w życie społeczne ludzi młodszych i starszych.

Nr klasy	Ludzie młodszy	Ludzie starsi
1	Austria, Belgia, Chorwacja, Dania, Niemcy, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Szwecja	Austria, Dania, Francja, Islandia, Irlandia, Luksemburg, Holandia, Norwegia, Szwecja, Szwajcaria, Wielka Brytania
2	Bułgaria, Francja, Islandia	Hiszpania
3	Finlandia, Portugalia, Szwajcaria	
4		Finlandia, Niemcy
5	Czechy, Estonia, Węgry, Wielka Brytania	Estonia, Łotwa
6	Cypr, Grecja, Rumunia, Rosja, Słowenia, Ukraina	Bułgaria, Ukraina
7	Hiszpania	Belgia, Portugalia
8	Irlandia, Łotwa, Polska, Słowacja, Włochy	Chorwacja, Cypr, Czechy, Grecja, Węgry, Polska, Rumunia, Rosja, Słowacja, Słowenia, Włochy

Źródło: opracowanie własne.

W Europie można zauważyć istnienie znacznych dysproporcji pod względem stopnia społecznego zaangażowania obywateli różnych krajów. Wystąpiły także różnice pomiędzy młodszym i starszym pokoleniem.

W przypadku osób starszych w klasie pierwszej (o wysokich wartościach wszystkich zmiennych) oraz w klasach 2-4 (wartości tylko jednej zmiennej poniżej mediany) znalazły się kraje o relatywnie wysokim PKB (por. Eurostat), należące do grupy UE-15² oraz Islandia i Norwegia. W krajach, które przystąpiły do UE w trakcie ostatnich dwóch rozszerzeń oraz w Rosji, Chorwacji, Ukrainie, a także na południu Europy (Włochy, Grecja, Portugalia) oraz w Belgii, zaangażowanie społeczne osób starszych jest mniejsze. Tak wyraźnego podziału nie odnotowano wśród osób młodszych (np. w klasie pierwszej, o najwyższym stopniu zaangażowania, znalazła się Chorwacja, a w grupie drugiej Bułgaria). Można zaryzykować stwierdzenie, że w przypadku osób młodych różnice pomiędzy północą a południem oraz UE-15 a pozostałymi krajami europejskimi ulegają stopniowemu zatarciu.

Szczególnie interesujące wydają się przemiany zachodzące w obrębie dwóch skrajnych klas: pierwszej (charakteryzującej się wartościami wszystkich cech powyżej mediany) oraz ósmej (charakteryzującej się wartościami wszystkich cech poniżej mediany). Obydwie skrajne klasy są bardziej liczne w przypadku osób star-

² W całym opracowaniu wykorzystano skrót UE do oznaczenia Unii Europejskiej.

szych, co wskazuje na większą polaryzację zaangażowania w życie społeczne wśród przedstawicieli pokolenia 60+. W jedenastu krajach osoby starsze są bardzo mocno zaangażowane, w kolejnych jedenastu zaangażowanie jest skrajnie niskie w sensie przyjętych kryteriów. W przypadku osób młodszych liczby te kształtowały się na poziomie dziewięciu i pięciu krajów. O ile klasa pierwsza (najbardziej zaangażowani) jest mniejsza o kilka krajów, o tyle klasa ósma (najmniej zaangażowani) jest zdecydowanie mniej liczna i obejmuje swym zasięgiem Polskę, Słowację, Łotwę, Włochy i Irlandię. W kilku krajach zaobserwować można bardzo ostre różnice pomiędzy zaangażowaniem młodszych i starszych obywateli, np. w Chorwacji, Belgii czy Irlandii.

3. Analiza czynnikowa najważniejszych wartości życiowych

Obywatele wszystkich krajów europejskich różnią się w ocenie niektórych aspektów życia społecznego. W badaniach ESS wyszczególniono taki właśnie obszar badania. Pomiar zmiennych, które opisywały respondentów ze względu na dokonane przez nich oceny różnych aspektów życia, przeprowadzono na skali porządkowej, rangowej. Zmiennych było wiele i interesujące wydawało się, czy można te zmienne pogrupować i na tej podstawie określić podobnych do siebie respondentów z różnych krajów we wskazanych grupach wiekowych. Z tego względu przeprowadzono analizę czynnikową. Na wstępie wzięto pod uwagę 21 zmiennych dotyczących zarówno życia prywatnego, jak i polityki, otoczenia, oddziaływania na inne osoby, podporządkowywania się regułom: (1) bycie twórczym (twórczość); (2) bycie bogatym, posiadanie drogich rzeczy (bogactwo); (3) ludzie powinni mieć równe szanse (równe szanse); (4) prezentowanie swoich możliwości i bycie podziwianym (wzbudzanie podziwu); (5) życie w bezpiecznym otoczeniu (bezpieczeństwo); (6) próbowanie nowych i różnych rzeczy (nowości); (7) stosowanie się do ustalonych reguł (zasady); (8) zrozumienie wobec innych ludzi (tolerancja); (9) bycie skromnym i niezwracanie na siebie uwagi (skromność); (10) dobrze się bawić (zabawa); (11) samodzielne podejmowanie decyzji (wolność); (12) troszczenie się o innych ludzi (pomoc); (13) osiąganie sukcesów (sukces); (14) rząd powinien być silny i zapewniać bezpieczeństwo (silny rząd); (15) prowadzenie ekscytującego życia (ekscytujące życie); (16) zachowywanie się poprawnie (zachowanie); (17) zdobywanie szacunku innych ludzi (szacunek); (18) bycie lojalnym wobec przyjaciół i bliskich (przyjaciele); (19) dbanie o środowisko naturalne (środowisko); (20) przestrzeganie tradycji i zwyczajów (tradycja); (21) szukanie rzeczy, które sprawiają przyjemność (przyjemność).

Pierwszym krokiem w analizie było sprawdzenie za pomocą miary adekwatności doboru indywidualnej zmiennej $h - MSA_h$, czy korelacje tej zmiennej (h) mogą być tłumaczone przez inne zmienne (por. [Sztemberg-Lewandowska 2004, s. 236]).

Na tej podstawie ze zbioru zmiennych wyeliminowano te, dla których miara adekwatności doboru była najniższa:

- w grupie osób młodych wyeliminowano dwie zmienne: zasady, skromność;
- w opisie osób starszych zrezygnowano z zmiennych: zabawa i ekscytujące życie.

W dalszej analizie, przeprowadzając porównanie postrzegania zmiennych obydwu grup osób, wykorzystano siedemnaście zmiennych. Po zredukowaniu liczby zmiennych otrzymano zbiór, który dopuszczono do analizy pod kątem adekwatności ich doboru.

Wyróżniając czynniki główne w analizie prowadzonej dla osób starszych, należy stwierdzić, że kryterium Keisera, mówiące o tym, że w dalszej analizie brane są pod uwagę tylko wartości własne większe od 1, dopuszcza cztery czynniki. Po zastosowaniu kryterium osypiska dopuszczono trzy czynniki. Przypisując zmienne do czynników głównych na podstawie zawartości ładunków czynnikowych, wyróżniono dwa czynniki wyjaśniające 60,5% zasobu zmienności wspólnej wszystkich zmiennych:

- czynnik 1: bogactwo, wzbudzanie podziwu, bezpieczeństwo, sukces, silny rząd, zachowanie, szacunek, środowisko, tradycja; czynnik ten nazwano: *potrzeby majątkowe, uznania i stabilizacji*;
- czynnik 2: twórczość, równe szanse, nowości, tolerancja, wolność, pomoc, przyjaciele, przyjemność; czynnik ten nazwano: *samorealizacja i kontakty społeczne*.

Korzystając dalej z analizy głównych składowych, dla każdego kraju wyznaczono współrzędne rzutowania na przestrzeń zbudowaną na podstawie dwóch pierwszych wartości własnych. Współrzędne te posłużyły wyodrębnieniu grup krajów, w których respondenci podobnie oceniają czynniki wspólne. Wyodrębniono cztery grupy krajów:

- Bułgaria, Chorwacja, Cypr, Grecja, Hiszpania, Łotwa, Polska, Słowacja, Słowenia, Węgry, Ukraina – wysoko oceniane składowe obydwu czynników wspólnych;
- Belgia, Dania, Finlandia, Francja, Holandia, Niemcy, Szwajcaria, Wielka Brytania – bardzo wysoko oceniane składowe czynnika drugiego, słabo oceniane składowe czynnika pierwszego;
- Czechy, Estonia, Norwegia, Portugalia, Rosja, Rumunia – wysoko oceniane składowe czynnika pierwszego, słabo oceniane składowe czynnika drugiego;
- Szwecja – bardzo nisko oceniane składowe obydwu czynników.

Respondenci z krajów wymienionych w pierwszej grupie bardzo wysoko ocenili takie cechy, jak: bezpieczeństwo, silny rząd, ochrona środowiska naturalnego, tradycja, właściwe zachowanie, które to zmienne są składowymi czynnika 1. Natomiast z potrzeb samorealizacji i kontaktów społecznych najbardziej cenią równe szanse, tolerancję, wolność, troszczenie się o innych ludzi i lojalność wobec znajomych. Do grupy tych krajów należy Polska.

Oceny nadane zmiennym przez starszych mieszkańców Szwecji spowodowały, że kraj ten tworzy klasę samodzielnie. Starsi Szwedzi nie odczuwają silnej potrzeby bogactwa, wzbudzania podziwu, osiągnięcia sukcesu. Wymienione zmienne są składowymi czynnika 1, które zostały bardzo nisko oceniane. Sytuacja taka wynika zapewne z wysokiej samooceny Szwedów, dotyczącej zarówno życia rodzinnego, jak i sytuacji ekonomicznej. Ze zmiennych opisujących czynnik drugi najgorzej oceniają oni potrzebę sięgania po coraz nowsze rzeczy, poszukiwanie przyjemności, zrozumienie wobec innych ludzi, dążenie do samodzielnego podejmowania decyzji.

Analizę czynnikową przeprowadzono również dla osób młodych. Zgodnie z kryterium Keisera w analizie powinny być uwzględnione tylko cztery pierwsze czynniki. Natomiast biorąc pod uwagę kryterium ospyska, wnioskowanie należy przeprowadzić dla trzech czynników wspólnych. Trzy pierwsze czynniki wyjaśniają 70% zasobu zmienności wspólnej wszystkich zmiennych. Zmienne tworzące te czynniki to:

- czynnik 1: bogactwo, tolerancja, pomoc, przyjaciele; czynnik ten nazwano: *majątek i relacje z ludźmi*;
- czynnik 2: twórczość, wzbudzanie podziwu, bezpieczeństwo, nowości, wolność, sukces, silny rząd, zachowanie, szacunek, środowisko, tradycja, przyjemność; czynnik ten nazwano: *innowacyjność, ale w zgodzie z zasadami*;
- czynnik 3: równe szanse; *egalitaryzm*.

Podobnie jak w analizie ocen dokonanych przez osoby starsze, również w tej analizie skorzystano z metody głównych składowych w celu wyznaczenia dla każdego kraju współrzędnych rzutowania na przestrzeń zbudowaną na podstawie dwóch pierwszych wartości własnych. Współrzędne te posłużyły wyodrębnieniu grup krajów, w których młodszy respondenci podobnie oceniają czynniki wspólne:

- Bułgaria, Cypr, Grecja, Słowacja, Ukraina, Węgry – respondenci z tych krajów bardzo wysoko oceniają zmienne tworzące dwa pierwsze czynniki oraz dobrze oceniają czynnik trzeci;
- Belgia, Hiszpania, Holandia, Słowenia, Szwajcaria, Wielka Brytania – respondenci z tych krajów wysoko oceniają zmienne tworzące dwa pierwsze czynniki oraz bardzo dobrze oceniają czynnik trzeci;
- Chorwacja, Czechy, Estonia, Łotwa, Polska, Portugalia, Rosja, Rumunia – respondenci z tych krajów słabo oceniają zmienne tworzące dwa pierwsze czynniki oraz bardzo nisko oceniają czynnik trzeci;
- Dania, Finlandia, Francja, Niemcy, Norwegia, Szwecja – respondenci z tych krajów bardzo nisko oceniają zmienne tworzące dwa pierwsze czynniki oraz słabo oceniają czynnik trzeci.

Polska jest krajem, w którym młodzi respondenci podają niskie oceny składowych trzech wyróżnionych czynników. W grupie tej wszystkie zmienne określające *majątek i relacje z ludźmi* oceniono nisko. Respondenci również nisko ocenił potrzebę wzbudzania podziwu, zdobywania szacunku wśród innych ludzi, przywiąza-

nie do tradycji i zwyczajów i poprawnego zachowania. Wymienione zmienne uzyskały jeszcze niższe oceny wśród mieszkańców krajów zaliczonych do ostatniej grupy (m.in. Szwedzi). Powstaje pytanie, czy w ocenie młodych obywateli tych krajów zmienne te są już staromodne i do tej pory były zbyt mocno uwypuklane w życiu społecznym, tak że respondenci odczuwają przesyt, czy może przywiązanie do tradycji, szacunek i właściwe zachowanie są głęboko zakorzenione w mentalności tych osób i przyjmują te zmienne jako naturalny fundament egzystencji w społeczeństwie.

4. Podsumowanie

Zaproponowane metody analizy wielowymiarowej pozwoliły bardzo dokładnie zanalizować różnice między młodszymi i starszymi osobami, uwzględniając dodatkowo zróżnicowanie geograficzne, a w przypadku klasyfikacji dynamicznej również zmiany w czasie.

Zastosowana klasyfikacja dynamiczna, zaproponowana przez Strahl [2008], pozwoliła rozpoznać przemiany zachodzące w społeczeństwach analizowanych krajów ze względu na stopień zaangażowania obywateli w życie społeczne. Należy zwrócić uwagę na fakt, że ze względu na rozpatrywane zmienne podział respondentów nie jest stały w wybranych grupach wiekowych. Ze względu na liczebności wyróżnionych klas należy stwierdzić, że w postrzeganiu zmiennych przez osoby starsze występują znaczące różnice między krajami. Natomiast w przypadku osób młodych różnice te nie są już tak drastyczne. Młodych i starszych Polaków zaliczono do klas o najmniejszym zaangażowaniu społecznym.

Analiza czynnikowa w badaniu najważniejszych wartości życiowych okazała się bardzo użyteczna. Dużą liczbę zmiennych wejściowych można było zredukować do dwóch (dla osób starszych) lub trzech (w przypadku osób młodszych) czynników. Podobnie jak w przypadku klasyfikacji dynamicznej również po przeprowadzeniu analizy głównych składowych wyodrębniono grupy krajów. Okazało się, jednak, że podział krajów ze względu na oceny czynników dokonany przez osoby młode i starsze jest inny. Składowe dwóch wyróżnionych czynników wspólnych są wysoko oceniane przez starszych Polaków, natomiast składowe trzech czynników głównych w wyróżnionych na podstawie ocen dokonanych przez młodszych Polaków są niskie.

Literatura

- Strahl D., *Klasyfikacja pozycyjna w analizach dynamicznych*, Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego nr 27, Ekonometria. Zastosowania metod ilościowych, Wrocław 2008, s. 9-18.
- Sztemberg-Lewandowska M., *Analiza czynnikowa*, [w:] E. Gatnar, M. Walesiak (red.), *Metody statystycznej analizy wielowymiarowej w badaniach marketingowych*, Wydawnictwo AE we Wrocławiu, Wrocław 2004.

Źródła internetowe

<http://ess.nsd.uib.no> – European Social Survey Data.

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> – Eurostat.

**MULTIVARIATE ANALYSIS OF SOME ASPECTS
OF ATTITUDES TO LIFE PRESENTED BY YOUNGER
AND OLDER EUROPEAN GENERATIONS**

Summary: This paper is focused on the comparison of some attitudes to life presented by younger (less than 25 years old) and older people (60+) living in European countries. The dynamic classification based on the location measures and factor analysis were applied due to the character of available data. The analysis allowed to identify differences in the degree of social involvement of people from different age groups and to recognize the main components of the value systems declared by the older and younger generations.